

ÉLŐ IRODALOM

TANULMÁNYOK A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR IRODALOM KÖRÉBŐL

Tóth Dezső szerkesztésében *Élő irodalom* címmel olyan tanulmányokat jelentett meg az Akadémiai Kiadó, amelyek felszabadulás utáni irodalmunk folyamatát, egyes jelenségeit, problémaköreit irodalomtörténeti -kritikai módszerekkel vizsgálják. Az úttörő jelentőségű kötet szerzői — Almási Miklós, Béládi Miklós, Darvas József, Diószegi András, Fülöp László, Hermann István, Kiss Ferenc, Kolta Ferenc, B. Nagy László, Osváth Béla, Pándi Pál, Pomogáts Béla, Simó Jenő, Szabó B. István, Szabolcsi Miklós, Tóth Dezső — tanulmányaikkal arra vállalkoztak, hogy — a teljességre törekvés igénye nélkül — körvonalazzák felszabadulás utáni irodalmunk mozgásának történetét. A történeti teljesség hézagaira, a fehér foltokra, a kötet belső aránytalanságaira s ezek okaira egyértelműen utal az *Előszó*.

Az *Élő irodalom*-ban található rangos, áttekinthető igényű tanulmányok összessége megvalósította vállalt feladatát, célkitűzését: tükrözi irodalomkritikánk megnövekedett kedvét, szellemi pezsgését, ösztönzi irodalomtudományunkat a felszabadulás utáni irodalom módszeres feldolgozására, távlatot ad a napi kritikának és erősíti a mai irodalmi közgondolkodást.

Ennek a gazdag, sokrétű, finom elemzéseket és irodalmi folyamatok összefüggéseit bemutató tanulmánygyűjteménynek a szemléletéről, tendenciáiról szeretnék szólni, arról a tények sugallta meggyőző hatásról, ami erősítője lehet a mai irodalmi közgondolkodásnak.

A kötet elemző tanulmányai egyértelműen dokumentálják Tóth Dezső *Gondolatok két évtized magyar irodalmáról* című tanulmányának összegező megállapításait: a szocialista társadalom valóságán minden ellentmondás, bonyolultság, időleges válság ellenére kibontakozott és megszilárdult irodalmunk szocialista tendenciája, egy-egy műben vagy egy-egy életpályán szocialistává formálódott az eddigi progresszív törekvés, megváltozott irodalmunk eszmei arculata, s legjobb hagyományainkat kiteljesítő, új, szocialista realista irodalom korszaka kezdődött. Valóban, mennyi új értéket tudott művészi erővel felmutatni s mennyi új csírázó lehetőség megvalósítását siettette már ez az irodalom! Minden diszharmonia és válság ellenére a szocialista irodalom megteremtette művészet és politika, irodalom és társadalom, író és közösség olyan esztétikai viszonyát, mint történelmünkben még sohasem. Irodalmunk úgy lett közösségi, közéleti érdekeltégű, hogy közben érzékenyvé vált az egyéni gondokra, érzelmekre; úgy lett politikai, hogy a legszemélyesebben emberivé is vált; úgy lett az életre, társadalmi valóságra figyelő, hogy közben az emberi lélek, tudat világáról is egyre mélyebben, differenciáltabban szólt. Az *Élő irodalom* tanulmányai meggyőzően vallanak arról, hogy szocialista világunkkal elkötelezett íróink természetes gesztusa ma is a világot alakító szándék, világnézetük egyértelmű, de nem szimplifikáltan egyszemélyes, formateremtő törekvésük a megújuló ember, a megújuló társadalom belső alakulásából nyeri inspiráló ihletét. Mert ez a szocialista irodalom kimagasló teljesítményeiben új esztétikai értékeket, minőségeket is teremtett. Almási Miklós, Béládi Miklós, Diószegi András, Kiss Ferenc, Szabolcsi Miklós, Tóth Dezső tanulmányai elemzően kibontják szocialista irodalmunk gazdag, sokrétű, változatos művészi színskáláját.

Amikor az *Élő irodalom* meggyőzően dokumentálja, elemzően bizonyítja a szocialista irodalom győzelmes előtörését, ugyanakkor nem hallgatja el azt a tényt sem, hogy mai irodalmunkat az ellentmondásos összetettség, a bonyolultság is jel-

lemzi. Több tanulmány elemzően feltárja a dogmatizmus, revizionizmus gondolati, esztétikai buktatóit, azokat a torz, hibás irodalmi, esztétikai elveket, amelyek ellenében lehetett és kellett megvalósulnia a kimagasló szocialista irodalmi alkotásoknak. Tóth Dezső programadó, összegező tanulmányában egyértelműen utalt arra, hogy ha gyökeresen átforgatva is, de mai irodalmunk ellentmondásos összetettségéhez hozzájárult a múlt negatív szellemi, ideológiai örökségének jelenléte: nacionalizmus és harmadikutasság, romantikus népszemlélet és a magány elefántcsonttornyába zárkózás, népi és urbánus ellentét, a külön magyar-világ álma és a nyugati orientáció. Ezek az ideológiai nézetek állandó kísérői voltak irodalmunk huszonöt éves fejlődésének, s a kimagasló írói teljesítmények ezek jelenlétében, de ezek ellenében, több esetben ezeket legyűrve születtek meg.

Az *Élő irodalom* tanulmányaiból, átfogó kritikáiból egyértelműen pártos szemlélet sugárzik. Tanulmányíróink, kritikusaink a mában élnek, éppúgy tájékozottak mai világunkban, mint az írók, lépést tartanak a tudomány és a technika új fejlődésével, látják a bennük rejlő lehetőségeket, s bennük él az új ember reális képe. Ez a mában élés teszi lehetővé számukra, hogy meggyőzően, pozitív hatással tudják vizsgálni, elemezni: az író a valóság milyen látása alapján ábrázol, minek a szolgálatában áll az újszerű művészi törekvés, újszerűsége súlyos gondolatot hordoz-e. Izgalmas olvasmány, ahogy tanulmányíróink, kritikusaink elemzik, feltárják az írói kísérletek pozitív értékeit s ahogy elutasítják, megkérdőjelezik az új öncélú hajhászását.

A tanulmányokból pártos kritikai szemlélet sugárzik. Szocialista irodalmunk önmaga megújításán túl a társadalom átalakításáért, megújításáért küzd; kritikai gyakorlatunk ezt az irodalmat részesíti előnyben. Pándi Pál félreérthetetlenül megfogalmazza az igényt: „...szocialista szemléletet várunk íróktól és kritikusoktól egyaránt”. A szocialista eszmeiségű művekkel szemben az *Élő irodalom* tanulmányaiban, értékelésében azonban nem találunk művészi engedményt. A szocialista írókkal szembeni igényt ugyancsak Pándi Pál fogalmazza meg: művészi kifejezésben is felül kell múlni a polgári, humanista művészetet!

Az *Élő irodalom* tanulmányaiban az alkotó marxizmus talaján kibontakozott kritikai szemlélettel találkozunk. Kritikai gondolkodásunk egyik jellegzetessége, hogy a filozófiai, ideológiai, társadalmi, erkölcsi és az esztétikai ábrázolásbeli szempontokat egységben, egyszerűen érvényesíti. A mai marxista kritika kategóriái elviek és ugyanakkor életszerűek, összetettek és ugyanakkor differenciáltak. Ez a kritikai gondolkodás szakított azzal a vulgáris marxista kritikával, amelyik az ideológia és politika szolgálatát úgy kérte számon, hogy mellőzte az esztétikai szempontokat. Ezért is bizonyult helyesnek az a szerkesztői célkitűzés, amelyik csak az 1957 után keletkezett tanulmányokból állította össze a kötetet — utalva arra is, hogy értékes, átfogó írások, munkák is megjelentek 1945 és 1956 között.

Az *Élő irodalom* tanulmányai elvszerűek, ugyanakkor a merev kategorizálás lehetetlenségére is utalnak. Ez a kritikai szemlélet és gyakorlat mai irodalmunk jellegét: összetettségét, gazdagságát, rétegezettségét és színbőségét tartja tiszteletben. Fülöp László *Mai líránk szerkezeti vázolata* című tanulmányából is ez a tendencia világlik ki. Meg is fogalmazza: „...legújabb líránk semmilyen aspektusból sem engedi magát merev képletekbe zární”.

Az *Élő irodalom* hatását fokozza az is, hogy tanulmányírói, kritikusai korunknak, társadalmunknak fontos tendenciáit reprezentálják ugyan, iránytűjük a marxizmus eszmeisége, ugyanakkor egyéniségek is, akiket sajátos művészi érzékenység, emberi tartalom is jellemez. A kritikusok szubjektivitásának jelenlétét különösen az azonos művek elemzésének összevetésekor érzékelheti az olvasó. Sarkadi *Szeptember* című drámájával más és más összefüggésben B. Nagy László, Osváth Béla, Hermann István is foglalkozik. Izgalmas figyelni a mű kiváltotta sajátos impressziókra, a dráma egyes esztétikai jegyeinek kibontására, arra, hogy az egyes tanulmányírók, kritikusok hogyan érzik bele magukat Sarkadi gondolat-, képzelet- és kedélyvilágába. A művészi érzékenység, az emberi tartalom sajátosságai elevenné, azt is

mondhatnám, élővé teszik az alkotás elemzését. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy kritikai értékelésük nem a pillanatnyi hangulat eredménye, nem egyéni érvényű, hanem azonos filozófiai, politikai és esztétikai elvek kapnak bennük egyéni jellegzetességeket.

Az *Élő irodalom*-ban megnyilatkozó marxista irodalomszemlélet a humanizmus határain belül minden alkotói egyéniség és stílus megnyilatkozási jogát elismeri. Ez a gondolat csendül ki Fülöp László *Mai líránk szerkezeti vázlata* című differenciált elemzésre törekvő tanulmányának Weöres Sándor, Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes líráját értékelő részéből. Fülöpöt nem valami liberális tolerancia vezeti. A marxista kritikus egyértelműségével, határozott nyíltságával szól a három kiemelkedő tehetségű költő lírájának közös jegyeiről: a polgári jellegről; a társadalmi változástól magát távol tartó költői élményvilágról, létszemléletről; a magány, az elszigeteltség-vállalásról. A szocialista líra ellenpólusaként jelenlevő líra azonban értéket is hordoz: a kifejezésbeli gazdagodás és finomodás értékeit. S mivel ennek a lírának a képviselői nem törekednek aktív irányzatteremtésre, kimagasló művészi értékeikkel mai irodalmunk színgazdagságában megvan a méltó helyük.

Azt is meggyőzően reprezentálja az *Élő irodalom*, hogy a mai irodalom igazi értéséhez sok esetben — az irodalmi közgondolkodás tudatosítása érdekében is — az értékelés mellett egyre nagyobb szükség van a művekben feltáruló emberi tartalom megvilágítására, értelmezésére a marxista filozófia segítségével. Ezt az értelmezést, író és műve „magyarázatát” különösen indokoltta teszi ma a költői világkép kitágulása, új, eddig ismeretlen változatainak megjelenése. Közismert, hogy mai líránkat mennyire gazdagítják a művelődés régi és új értékei, a modern biológia, lélektan, kémia, fizika eredményei. Köztudott, hogy ezek a tudományok befolyásolják a költői szóincset, s átalakítják a költemények belső struktúráját. Abban azonban már több a tétova bizonytalanság, hogy milyen ihletésű világképpé rendeződnek költőink verseiben a tudományok elemei. Tóth Dezső *Mai líránk néhány kérdéséhez* című tanulmányában Juhász Ferenc művészetében a költészetté emelt világképet mai viszonylatokba, összefüggésekbe helyezve értelmezi, s megállapítja: „... Juhásznak nagy, költészetünkben is úttörő teljesítménye, hogy költői látvánnyá tudta emelni a mai ember ismeretvilágát, de már azt is hozzáteszem: korszerűsége kérdéses, eszmeileg, művészileg is dilemmatikus, mert nem tudta még maradéktalanul megoldani a világkép egyenértékűen korszerű értelmezését; nem tudja még tudományos világnézet és tudományos világkép zavartalan harmóniáját megteremteni.” Az ilyenfajta értelmezésekre ma különösen szükség van, hiszen több lírikusunk törekszik költői erővel arra, hogy az embert a tudományok eredményeinek összefüggéseiben lássa és láttassa.

S végül nagy jelentőségű kezdeményezésnek tartom, hogy az *Élő irodalom*-ban helyet kapott Kolta Ferenc *Húsz év ifjúsági irodalma* című tanulmánya. Köztudott, hogy irodalomtörténészeink, kritikusaink nagy része közömbösséget tanúsít az ifjúsági irodalommal szemben. Rangun aluli irodalomnak tartja kimondatlanul is, éppen ezért méltatlannak arra, hogy vizsgálja, elemezze, fejlődését elősegítse. Még a csúcseit, a sikereit is rangon alulinak minősíti. Ennek a tipikus irodalomtörténészi, kritikus szemléletnek, magatartásnak a dokumentálására elég azt említenem, hogy a Kaffka Margitról, Kassák Lajosról, Tersánszky Józsi Jenőről stb. írt összefoglaló értékelésekben sok esetben még egy mondatba zsugorított megállapítás sem található az ifjúság számára írt művekről. Mintha ezeknek az alkotásoknak a gondolatossága, művészi értékeinek tisztázása, az életmű egészébe helyezése, jelentősége, hatása, az ifjúsági irodalom terén hozott újszerű törekvések elemzése rangon alulinak számítana, mintha ezek az írások „kilógnának” az életműből, törmeléknek, jobb esetben a nagy művek közti pihenési írói játéknak, szórakozásának tűnnének a kritikusok, irodalomtörténészek szemében. Pedig a múltban található néhány inspiráló kezdeményezés. Gondoljunk csak Schöpflin Aladárnak Kaffka Margit *Kis emberek, barátocskáim* című könyvéről írt szép elemzésére, Móricz Zsigmondnak Gyulai Pál gyermekverseit becsülő kijelentéseire, a felszabadulás után Trencsényi-Waldapfel

Imrének *Az újabb magyar gyermekirodalom* című, a *Magyarok* c. folyóiratban 1946-ban megjelent elemző, összefoglaló írására, vagy Kardos Lászlónak 1948-ban publikált, igényes és inspiráló tanulmányára, *A gyermek és a könyv*-re. Ma értékelhető, útmutató, differenciált elemzéseken alapuló általánosításokat tartalmazó, összefoglaló értékeléseket nem találunk rangos kritikussaink tollából az ifjúsági irodalomról. Az irodalomtörténet és a kritika közömbössége és arisztokratizmusa tovább élteti és táplálja az irodalmi közgondolkodásban az ifjúsági irodalomról kialakult, lekicsinylő nézeteket, s közrejátszik abban, hogy jelentős íróink — hacsak az írói felelősség nem inspirálja őket — elvonuljanak erről a területről. Az ifjúsági irodalmi alkotásokról olyanfajta értően elemző írások, mint amilyen például Harsányi István *Miért kiváló gyermekvers-kötet Weöres Sándor Bóbitája?*, alig vagy egyáltalán nem találhatók kritikai irodalmunkban. Kolta Ferencnek az *Élő irodalom*-ban közölt tanulmánya egyrészt inspirációt és távlatot adhat a megjelenő ifjúsági alkotások kritikai elemzésére, másrészt az irodalmi közgondolkodást tudatosíthatja szocialista ifjúsági irodalmunk valós értékeiről.

Az *Élő irodalom* tanulmányainak szemlélete igényessé formálja az irodalmi közgondolkodást, segíti az olyan atmoszféra megerősödését, amelyik inspirálója, ösztönzője lehet új szocialista alkotások létrejöttének, szocialista irodalmunk kivirágzásának. (Akadémiai Kiadó 1969.)

HEGEDŰS ANDRÁS

ÉLETÜNK TÜKÖRBEN

25 ÉV, 25 ÍRÓ, 25 RIPORT

Riportkötet a javából! — mondja az ember akaratlanul kikívánczoló egyszerűséggel, ha végigolvasta ezt a könyvet. Kimondja, leírja és csak utána gondol arra, hogy ez a fenntartások nélküli bók okvetlenül gyanakvásra készíti az olvasót, aki megszokta, hogy manapság egyszerűen már leginkább csak az együgyűt dicsérik, vagy éppen azt sem. De hát mi is ez a kötet, hogy egyszerűséget, méghozzá egy kissé tiszteletteljes egyszerűséget kényszerít ki olvasójából?

Negyedszázada annak, hogy elhallgattak a fegyverek Magyarországon, hogy a feudálisztikus valóságba erőszakosan és frissen betört egy új valóság, amely építeni, változtatni és formálni kezdte ezt az országot. Építeni, formálni friss erejével, nyüzsgő lelkesedésével egy nagy háború pusztítása után.

Egy negyed évszázad elé tart tükröt ez a kötet. Nem a történettudomány vagy az irodalom, hanem egy sajtóműfaj, a riport tükrét. Valóságfeltáró műfaj — mondják a riportra, és az is. De ha a huszonöt év tárgyi valóságát, a fejlődés adatait kérné számon valaki csak megközelítő teljességben is a könyv huszonöt írásától, azt kellene látnia, hogy a tükrök homályos foltokkal teli, olykor vak is. Azonban van egy síkja — amelyik a negyed évszázados átalakulás lényegének megértéséhez talán a legközelebb visz —, az ember és a tudat változása, formálódása. Ebben a nehezen megfogható körben a kötet olyan izgalmas, mély és széles panorámát nyújt, amilyenre más tükrök, mint ezé az elsősorban emberközpontú és mégis közvetlen valóságban mozgó műfajé, aligha lenne képes.

Valamivel több mint huszonöt éve kezdődött. Debrecenben már Dálnoki Miklós Béla a miniszterelnök. Javában folyik Budapest ostroma. Illés Béla — a szovjet hadsereg őrnagya, a Magyar Újság szerkesztője — pillanatképeket villant fel a fővárosi harcokról, a gettó felszabadításáról, a debreceni kormányról. Pillanatképek, melyek a lényegbe markolnak, melyekben már ott van az új valóság. Még elszórtan ugyan, de határozottságában és eltökéltségében már jól felismerhetően. Azután 1945 eleje jön — csakúgy mint a „Pillanatképek...” — utólagos visszaemlékezésben. Pintér Tamás az első vonatról emlékszik, Fekete Gyula egy politikai munkában nyakig ülő fiatalember házasságkötéséről, némi iróniával.